

HAPPINESS, ECONOMICS AND POLITICS: TOWARDS A MULTI-DISCIPLINARY APPROACH

Amitava Krishna Dutt and Benjamin Radcliff (eds.)
Edward Elgar, Cheltenham, UK, 2009, 362 str.

(ISBN 978 1 84844 093 7)

V okviru ekonomske znanosti se zadnja leta intenzivno razvija novo področje, ki se ukvarja s t. i. raziskovanjem sreče ljudi (happiness research) in ga zato nekateri imenujejo kar ekonomika sreče (the economics of happiness). Vidno vlogo v teh raziskavah ima zlasti skupina družboslovcev pod vodstvom švicarskega ekonomista Bruna S. Freya (zmiška skupina - the Zurich Group). Frey je v svoji zadnji knjigi, ki naj bi bila nekakšen manifest novega področja (*Happiness: A Revolution in Economics*, 2008), raziskovanje sreče označil kot revolucijo v ekonomski znanosti. Takšna oznaka je morda nekoliko pretirana, saj so bili koncepti, povezani z blagostanjem ljudi oz. družbe (well-being, welfare), vsaj na deontološki ravni vselej pomembno vodilo ekonomistov; vendar pa je po drugi strani treba priznati, da se v okviru raziskav omenjene skupine k tem konceptom sedaj pristopa veliko bolj interdisciplinarno. Zadovoljstvo, blaginja in sreča se ne povezujejo več samo z gospodarsko rastjo, dohodkom in njegovo razdelitvijo ter z drugimi ekonomskimi kategorijami, ampak se poskušajo vključiti tudi izsledki s področja psihologije, sociologije in političnih ved.

Multidisciplinarni pristop je tudi glavna značilnost najnovejšega dela s to tematiko, ki ga je z naslovom *Happiness, Economics and Politics* izdala založba Edward Elgar. Gre za zbornik šestnajstih prispevkov (različnih avtorjev, največ je sicer ekonomistov, tu pa so še sociologi, zgodovinarji, politologi in psihologi), ki sta jih urednika A. K. Dutt in B. Radcliff sistematično razdelila na štiri vsebinske dele. Prvi del je splošen in se nanaša predvsem na vselej problematično metodološko in vsebinsko vprašanje, kako srečo sploh definirati. V drugem delu je pozornost usmerjena na obravnavanje sreče v ekonomski znanosti v povezavi s potrošnjo, gospodarsko rastjo, neenakostjo v razdelitvi itd. Tretji del se osredotoča na razmerje med srečo in politiko. V četrtem delu pa je poudarek na potencialnih ukrepih oz. na iskanju načinov, s katerimi bi bilo možno srečo ljudi učinkovito povečati. Poglejmo si nekatere ugotovitve iz posameznih delov knjige.

Iz prvega dela knjige velja izpostaviti tri prispevke. Zgodovinar D. McMahon v svojem filozofsko obarvanem eseu prihaja do sklepa, da se sreča - kot beseda ali koncept - še dolgo ne bo znebila pridiha religioznosti in metafizičnosti, ki si ga je pridobila v zgodovini. Misel, da je sreča nekaj, za kar si človek lahko prizadeva že v zemeljskem življenju, se je namreč začela širiti razmeroma pozno, šele v 18. stoletju. Pred tem je bila sreča nekaj, kar se je večinoma povezovalo z onostranstvom, na zemlji pa je bila v najboljšem primeru rezervirana za redke izbranice. V tem smislu so sodobni raziskovalci sreče po McMahonovem mnenju pravzaprav dolžniki in hkrati nadaljevalci tradicije mislecev razsvetljenstva, ki so prvi začeli poudarjati »pravico vsakega človeka do sreče«, »največjo srečo za največ ljudi«, »srečo vseh« itd. Toda po drugi strani je treba upoštevati tudi klasično, judovsko in krščansko tradicijo, ki opozarja na ne povsem opredelljivo naravo sreče, zmuzljivost sreče, s katero se srečujejo njeni iskalci, in na človeški

pohlep, ki mu še tako velika sreča ne zadošča. S tega vidika je razumljiv njegov poziv »raziskovalcem sreče« k določeni ponižnosti (ki jo najbrž lahko razumemo tudi kot previdnost pri interpretaciji raziskovalnih ugotovitev).

A. Ong se v svojem prispevku ukvarja s problematiko merjenja sreče, pri čemer izhaja iz psiholoških raziskav o sreči, ki kažejo, da je treba poleg hedonističnega vidika, ki se nanaša na občutke in čustva veselja in ugodja (hedonic well-being), upoštevati tudi evdajmonični (iz gr. *eudaimonia*) vidik, povezan z avtonomijo, osebnostno rastjo, uresničevanjem lastnih potencialov in izpolnjevanjem življenjskih ciljev (eudaimonic well-being). Pri merjenju sreče je torej treba uporabljati metode, ki vključujejo oba vidika; dosedanje metode se po Ongovem mnenju preveč nanašajo predvsem na hedonistični vidik. Poleg tega bi morale biti metode bolj kot doslej prilagojene za ugotavljanje, kako se posamezniki spreminjajo v času (within-person well-being evidence). V ta namen predlaga različne postopke, kot so longitudinalni paneli, časovna okna (intensive bursts designs), modeliranje krivulje rasti itd.

Omenimo še prispevek nizozemskega sociologa R. Veenhovna, ki glede na različne definicije sreče tudi teorije o sreči razvršča v tri večje skupine. V prvi so teorije, po katerih je sreča pomembno opredeljena z osebnostnimi značilnostmi (set-point theories of happiness oz. trait theories), v drugi so kognitivne teorije, kjer je sreča opredeljena na podlagi primerjav z drugimi ali pa z željami (cognitive theories of happiness oz. comparison-based theories), v tretjo pa uvršča teorije ocenjevanja celotne sreče (overall happiness) kot izraza stopnje zadovoljitve univerzalnih človekovih potreb (affective theories of happiness). Slednjo skupino teorij avtor po več kriterijih označuje kot najprimernejšo.

Drugi del sestavljajo prispevki ekonomistov. V splošnem je za ekonomiste relevantno vprašanje, ali ljudem potrošnja večje količine dobrin in storitev prinaša tudi več sreče. Takšen pristop izhaja iz tradicionalne ekonomske teorije, po kateri posamezniki stremijo k maksimiranju koristnosti (utility), pri čemer je povečevanje koristnosti (sicer po padajoči stopnji) odvisno od rasti dohodka in potrošnje. Tudi ekonomski razvoj zato ekonomisti praviloma povezujejo z rastjo proizvodnje *per capita*. Vendar pa je temelje takšnega načina razmišljanja že pred skoraj štirimi desetletji zatresel t. i. Easterlinov paradoks, tj. ugotovitev ameriškega ekonomista R. Easterlina (1973), da sreča (well-being) ljudi ne narašča sistematično z rastjo dohodka, ampak vsaj nad določeno ravni dohodka ni več značilno povezana z dohodkom (kar so potrdile tudi kasnejše raziskave).

Ekonomisti so našli številne razlage tega pojava, ki jih lahko razdelimo v dve skupini. Prva - v knjigi jo predstavlja prispevek A. Stutzerja, sicer člana že omenjene zuriške skupine - se osredotoča na dejstvo, da posamezniki v realnosti pogosto sprejemajo tudi slabe odločitve, ki jih sicer vodijo k večji potrošnji, zaradi katere pa njihovo zadovoljstvo v končni fazi ni nič večje, kvečjemu manjše.

Stutzer kot tipične primere analizira pretirano gledanje televizije, kajenje in konzumiranje sladkarij; v vseh primerih gre za nesposobnost posameznikov, da bi se uprli skušnjavi večje potrošnje, kar se kaže v njihovi zasvojenosti in posledičnih zdravstvenih in drugih težavah ter splošnem nezadovoljstvu.

Druga skupina obravnava odločitve posameznika v kontekstu širšega družbenega okolja. Izkaže se, da so odločitve, ki bi same po sebi posamezniku sicer lahko povečale srečo, pravzaprav sprejete pod vplivom obnašanja drugih, dejavnost vseh posameznikov skupaj pa v takih razmerah praviloma vodi v situacijo, zaradi katere nobeden od njih ni srečnejši. Tipičen primer je hipoteza relativne potrošnje (relative consumption hypothesis), ki jo v svojem prispevku v knjigi predstavlja A. K. Dutt. Gre za hipotezo, da je potrošnja posameznika v pozitivni korelaciji s potrošnjo drugih in - kar je še pomembnejše - daje posledična raven koristnosti (oz. sreče) odvisna od tega, kolikšna je posameznikova potrošnja v primerjavi s potrošnjo drugih. Posameznik poskuša potrošiti več, da bi si s tem izbral višji družbeni status (pojav, ki gaje že pred več kot sto leti briljantno ironiziral T. Veblen!), toda če vsi počnejo isto, ni na koncu nihče na boljšem. Še več, marsikateri posameznik je celo na slabšem, če je v želji po večji potrošnji podaljševal delovni čas na račun svojega prostega časa, ki bi ga lahko preživel z družino, prijatelji itd. Hipoteza relativne potrošnje se pojavlja tudi v drugih različicah. Npr.: z naraščanjem uporabe avtomobilov se krčita donosnost in posledično obseg javnega transporta, kar tudi druge ljudi postopno sili v nakup avtomobilov; povrhu s tem, ko ljudje kupujejo večje avtomobile, postaja vse manj varno voziti se z manjšimi avtomobili, kar tudi lastnike manjših avtov sili v nakup večjih in dražjih vozil, itd. V vseh primerih gre za to, da je večanje potrošnje drugih tisto, ki ljudi spodbudi, da tudi sami trošijo več, končni rezultat pa je z vidika zadovoljstva posameznika pravzaprav negativen (slabša dostopnost javnega transporta, večji stroški za gorivo, slabše okolje). Tovrstno »tekmovanje« med potrošniki, kot pravilno ugotavlja Dutt, že zelo dolgo izrabljajo korporacije, ki z agresivnim oglaševanjem ustvarjajo vedno nove, umetne potrebe (kar je v *Družbi izobilja* že leta 1958 izvrstno opisal John K. Galbraith), katerih zadovoljitev pa k povečanju zadovoljstva in sreče posameznikov prispeva malo ali nič. Zanimiva implikacija, ki jo ob koncu v razmislek ponuja avtor, je, da bi se človek namesto v nesmiselno tekmovanje v potrošnji moral usmeriti v tekmovanje s samim seboj, torej v maksimalno izboljšanje lastne osebnosti, kar je tudi priporočilo večine svetovnih religij. Ob takšni etični podpori bi tudi potrošnja posameznika postala manj odvisna od potrošnje drugih, hkrati pa bi se zmanjšala na tiste dobrine in storitve, ki dajejo dolgotrajnejše zadovoljstvo in srečo.

Velja dodati, da obe navedeni skupini razlag prinašata tudi implicitno kritiko tradicionalne neoklasične ekonomske teorije. Prva skupina postavlja pod vprašaj temeljno predpostavko neoklasične ekonomike, po kateri so ekonomski subjekti popolnoma racionalni in vselej spreje-

majo optimalne odločitve. Druga pa zavrača ustaljeno teoretično razumevanje učinkovitosti, po katerem več (dobrin in storitev) pomeni tudi boljše (razmere za družbo).

Ameriški ekonomist R. Frank v svojem prispevku ponuja ponoven razmislek o veljavnosti Easterlinovega paradoksa. Njegovi pomisleki gredo v dve smeri. Najprej opozarja na nedavno ameriško raziskavo, po kateri so bili Easterlinovi presenetljivi rezultati o neobstoju pozitivne povezanosti med dohodkom in srečo verjetno posledica podatkovnih in metodoloških napak (za Japonsko npr. se je besedilo anketnih vprašalnikov med proučevanimi leti znatno spremenjalo). Drugič, Frank opozarja na zgrešenost glavne implikacije Easterlinovega paradoksa, namreč da za ekonomijo, potem ko doseže določeno raven dohodka, nadaljnja gospodarska rast postane nesmiselna. Tudi če Easterlinove ugotovitve veljajo, je po njegovem mnenju treba upoštevati, da sreča in blaginja (welfare) nista eno in isto. Gospodarska rast oz. povečevanje dohodka po določeni točki morda res ne povečuje več sreče ljudi, vsekakor pa pozitivno vpliva na blaginjo, kar pomeni, da ustvarja pogoje za politični in družbeni napredek ter prispeva k zmanjševanju smrtnosti otrok, izboljševanju zdravstvenega in šolskega sistema, povečevanju varnosti, spodbujanju vlaganj v razbremenjevanje okolja itd.

Zanimiv je tudi prispevek C. Grahama in A. Feltona o vplivu dohodkovne neenakosti na srečo ljudi. Gre za obsežno raziskavo, ki sta jo avtorja izvedla na podatkih za Latinsko Ameriko. Rezultati potrjujejo že omenjeno hipotezo relativne potrošnje: naraščajoča dohodkovna neenakost zmanjšuje srečo revnejših in povečuje srečo bogatejših. Zelo pomembna ugotovitev raziskave je, da ima odločilno vlogo percepcija ljudi, torej kako ljudje razumejo oz. zaznavajo neenakost. Izkaže se, da je v Latinski Ameriki neenakost percipirana kot znamenje trajne prednosti za bogate in trajne neprednosti za revne, nikakor pa ne kot priložnost. To je verjetno posledica dejstva, da so tamkajšnje razlike med bogatimi in revnimi izredno velike in tako rekoč nepremostljive. V ZDA in Evropi, kjer so razlike manjše, je percepcija ljudi drugačna: neenakost je vsaj toliko kot znamenje nepravčnosti tudi znamenje priložnosti. Zato avtorjev ne preseneča, da so za ZDA in Evropo nekatere raziskave pokazale skromen vpliv (v eni ali drugi smeri) neenakosti na srečo ljudi.

Tretji del obravnava povezavo med srečo in politiko. Iz pregleda dosedanjih raziskav na tem področju, ki ga v svojem prispevku podaja ameriški politolog A. Pacek, lahko razberemo, da so rezultati precej kontroverzni. Kar se tiče vpliva demokratičnosti političnega okolja, kažejo raziskave na močno pozitivno povezanost med stabilnostjo demokratičnih institucij in zadovoljstvom ljudi z njihovim življenjem. Vendar pa je vzročnost lahko tudi obratna. V nekaterih državah (npr. v Belgiji) je bilo zaznati močan upad zadovoljstva pred pomembnimi ustavnimi (oz. političnimi) spremembami, torej je (ne)zadovoljstvo ljudi tisto, ki vpliva na politiko. Nasprotno pa je v postkomunističnih državah zadovoljstvo ljudi izrazito upadlo po vzpostavitvi

demokratičnih institucij. Primer zase je Kitajska, kjer zadovoljstvo z življenjem narašča kljub temu, da režim zavira demokratične reforme. Kar bi lahko pomenilo, da gospodarska rast in razvoj lahko pomembno zmanjšata vpliv demokracije na zadovoljstvo z življenjem. Tudi R. Inglehart v svojem prispevku o vzročni povezanosti med demokracijo in srečo ugotavlja, da so državljani demokratičnih držav znatno srečnejši od državljanov, ki živijo v avtoritarnih režimih, kar kaže na pozitiven vpliv demokracije na srečo; vendar pa ugotavlja, da je povezava celo močnejša v obratni smeri: preplet tolerantnosti, zaupanja, aktivizma in sreče (subjective well-being) je spodbuden za razvoj demokracije.

Pripadnost političnim strankam se je v raziskavah prav tako izkazala kot ena od determinant zadovoljstva posameznikov, in sicer v smislu, da so - neodvisno od dohodka in splošne ekonomske situacije - srečnejši, kadar pride na oblast stranka, ki jo podpirajo. Tudi za delavske sindikate se je, zlasti v literaturi o pomenu družbenega kapitala, uveljavilo prepričanje, da z možnostjo vplivanja na delovne razmere, s člansko solidarnostjo, spodbujanjem družbene vključenosti itd. lahko pomembno prispevajo k sreči (well-being). Empirična raziskava, ki je to potrdila, je bila opravljena šele leta 2005. Na podlagi podatkov Eurobarometra za obdobje 1972-1995 za zahodnoevropske države je bilo ugotovljeno, da stopnja sindikalne organiziranosti delavcev v državi značilno pozitivno vpliva na zadovoljstvo z življenjem državljanov. Še posebej izstopa ugotovitev, da ima sindikalna organiziranost delavcev pozitiven vpliv tako za člane kot tudi za nečlane sindikatov.

Politološke raziskave zajemajo tudi vpliv države (v smislu obsega, sestave in kakovosti njenega angažiranja) na srečo ljudi. Z nekaj izjemami tovrstne raziskave potrjujejo pozitiven vpliv rasti države blaginje (welfare state) na nacionalne stopnje zadovoljstva z življenjem (life satisfaction). Ker se država blaginje običajno povezuje z levo usmerjenimi političnimi opcijami, so nekatere nadaljnje raziskave šle tudi v tej smeri in prišle do ugotovitev o značilnejšem vplivu levičarskih vlad na zadovoljstvo ljudi. Vendar pa C. Ridge s soavtorji v svojem prispevku v knjigi preudarno zaključuje, da so trditve o tem, da socialdemokratske vlade s svojimi politikami vodijo do večje sreče ljudi, za zdaj preuranjene. Bolj prepričljive se zdijo ugotovitve tistih raziskovalcev (npr. J. Helliwella), ki kažejo, da na zadovoljstvo ljudi pozitivno vpliva predvsem kakovost dela vlade (ne glede na njen ideološki predznak) in da je ta vpliv celo močnejši od vpliva dohodka.

V četrtem delu avtorji razmišljajo o praktičnih napotkih za »maksimiranje sreče«, ki naj bi sledili iz teoretičnih dognanj. Čeprav se kot prikladen sklep ponuja zamisel o nekakšnem agregatnem konceptu nacionalne sreče (kot alternative BDP-ju), ki bi si ga za cilj vzele vlade in ga poskušale maksimirati, pa B. Frey in A. Stutzer v svojem prispevku takšnemu pristopu nasprotujeta. Razlogov je več, omenimo samo dva. Prvi je povezan z znanim teoremom J. Arrowa (the impossibility theorem), po katerem je individualne preference nemogoče konsistentno upoštevati

ti v agregatni funkciji družbene blaginje. To bi pomenilo, da je merjenje zadovoljstva ljudi (subjective well-being) sicer lahko dobra aproksimacija sreče na individualni ravni, medtem ko je vzpostavitev koncepta agregatne družbene sreče problematična. In drugič, empirične raziskave kažejo, da so učinki življenjskih sprememb na srečo (well-being) ljudi kratkotrajni ter da se ljudje zelo hitro prilagajajo spremembam (npr. že eno leto po povišanju dohodka zadovoljstvo splahni, saj nastopijo aspiracije po še višjem dohodku). Tudi zaradi tega je postavljanje maksimiranja agregatne sreče kot cilja javne politike vprašljivo.

Zelo pomenljivo je sklepno poglavje, ki se bo bralcu, vajenemu konvencionalne ekonomske literature, najbrž zdelo nekoliko tudi nenavadno. V njem urednika A. K. Dutt in B. Radcliff poudarjata, da bo za povečevanje sreče v prihodnje potrebno celovito prizadevanje na vseh ravneh. Na podlagi implikacij raziskav o sreči ponujata tudi nekaj napotkov za vsako posamezno raven - od individualne preko družbene in nacionalne do globalne. Na individualni ravni naj bodo to strategije tekmovanja s samim seboj (namesto z drugimi), razvijanje interesnih dejavnosti, odnosov s soljudmi, prijateljev, družine itd., kar so vse pomembni viri osebne sreče, ki jih trg seveda ne more priskrbeti (trg lahko kvečjemu, kot pravita avtorja, posameznika spodbudi k iskanju emocionalno praznih ciljev in ga s tem dodatno onesreči). Potreben je torej odmik od pridobitništva, karijerizma, nesmiselnega potrošništva in statusnega tekmovanja. Seveda pa je takšna usmeritev posameznika lahko hitro obsojena na neuspeh, če je ne podpira tudi širša skupnost. Kar pomeni, da bi se morale takšne strategije razvijati in promovirati tudi na ravni skupin (npr. preko oblikovanja interesnih združenj in mrež, usmerjenih v premagova-

nje različnih sodobnih razvad, v kakovostno (nestatusno) potrošnjo, spreminjanje norm potrošnje, kakovostno preživljanje prostega časa) in tudi na nacionalni ravni (npr. z institucionalnim omejevanjem dolžine delovnega dne, delavsko zakonodajo, ustrezno davčno politiko (s poudarkom na obdavčenju potrošnje) itd.). In končno, sreča bo v marsikaterem pogledu odvisna tudi od ukrepov, sprejetih na ravni celega sveta. Tipičen primer je problem globalnega segrevanja. Doseganje sreče na ravni posameznika in na nacionalni ravni je v takih primerih pogojeno s koordinirano akcijo celotnega človeštva.

Knjigo ocenjujem kot zelo zanimivo in inovativno razširitev ortodoksnega ekonomskega razmišljanja. Po njej bodo razen ekonomistov segali tudi vsi drugi družboslovci, saj pravzaprav predstavlja nekakšen poziv k združitvi raziskovalnih moči in znanja vse družboslovne srenje v iskanju poti k »srečnejšemu svetu«. Delo po svoje odgovarja tudi na (samo)kritike nekaterih vidnih ekonomistov v zadnjem času, da se je paradigma rasti skozi obstoječe kazalce (zlasti BDP) izkazala za preživeto (J. Stiglitz). Mednarodne raziskave kažejo, da ljudje danes niso nič bolj srečni, kot so bili v petdesetih letih preteklega stoletja, in to kljub temu, da se je medtem odvrtelo obdobje z najvišjimi stopnjami gospodarske rasti v zgodovini človeštva. Ekonomisti teh ugotovitev ne slišimo radi; ob njihovi omembi ponavadi zamahnemo z roko in začnemo poudarjati druge dosežke gospodarskega in tehnološkega razvoja. Toda dvomi o pravilnosti usmeritve ekonomske znanosti se poglobljajo in zdi se, da bo slej ko prej treba prevrednotiti nekatera temeljna izhodišča ekonomske analize. S tega vidika menim, da raziskave in razmišljanja v pričujoči knjigi utirajo pot v pravi smeri.